

Andrzej Buczyło

<https://orcid.org/0000-0001-5497-7421>

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk

Od Kościoła rzymskokatolickiego, przez Kościół unicki, do Kościoła prawosławnego. Pokasacyjne dzieje świątyń dominikanów w Janowie Podlaskim i reformatów w Białej Podlaskiej

Zarys treści: W artykule przedstawiono losy dwóch kościołów klasztornych: dominikanów w Janowie Podlaskim i reformatów w Białej Podlaskiej. Obie te świątynie między 1864 a 1875 r. zmieniły swe przeznaczenie: najpierw skasowano działające przy nich klasztory, następnie zostały przekształcone w cerkwie unickie, by po likwidacji Kościoła unickiego stać się cerkiewiami prawosławnymi. Ich losy przedstawiono na podstawie materiałów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Lublinie w zespole Chełmski Konsystorz Greckokatolicki.

Outline of content: The article presents the fate of two convent churches: of Dominicans at Janów Podlaski and Reformed Friars Minor at Biała Podlaska. Both churches changed their intended purpose between 1864 and 1875; first, their convents were dissolved, then they were converted into Uniate churches only to be transformed into the Orthodox churches after the liquidation of the Uniate Church. Their fate has been presented based on archival materials kept in the State Archives in Lublin, in the fonds of Chełm Greek Catholic Consistory.

Słowa kluczowe: Kościół rzymskokatolicki, Kościół unicki, Kościół prawosławny, Podlasie, Biała Podlaska, Janów Podlaski, kasata klasztorów, franciszkanie reformowani (reformaci), dominikanie, Chełmski Konsystorz Greckokatolicki

Keywords: Catholic Church, Uniate Church, Orthodox Church, Podlasie, Biała Podlaska, Janów Podlaski, monastery dissolution, Reformed Friars Minor, Dominican Order, Chełm Greek Catholic Consistory

Upadek powstania styczniowego spowodował falę represji na terenie Królestwa Polskiego. Władze carskie zaistniałą sytuację wykorzystwały do przeprowadzenia uderzenia także w instytucje o charakterze religijnym. Podobnie jak po upadku powstania listopadowego na terenach tzw. ziem zabranych, Rosjanie najpierw przeprowadzili likwidację większości klasztorów, a następnie doprowadzili do zlikwidowania Kościoła unickiego. O ile kasaty klasztorów dotknęły całego obszaru Królestwa, to już likwidacja unickiej diecezji chełmskiej¹ dotyczyła jedynie jego wschodniego terenu. Natomiast obu wspomnianych tu wydarzeń doświadczyła m.in. gubernia siedlecka (między 1844 a 1867 r. stanowiła ona część guberni lubelskiej²).

Podstawą do przeprowadzonej na szeroką skalę likwidacji klasztorów był podpisany 27 października / 8 listopada 1864 r. „Ukaz najwyższy o klasztorach rzymskokatolickich w Królestwie Polskim i dodatkowe do tegoż ukazu przepisy”³. Był on szczególnie dotkliwy dla placówek zakonnych istniejących na terenie rzymskokatolickiej diecezji podlaskiej. Na 13 znajdujących się na jej terenie klasztorów likwidacji uległo aż 10 z nich⁴. Żaden z pozostałych (bernardyni w Łukowie i Krześlinie oraz reformaci w Węgrowie) nie został uznany za etatowy i już w następnym roku wszystkie podzieliły ich los⁵.

Dekadę po przeprowadzonej kasacie klasztorów zlikwidowano Kościół unicki na terenie Królestwa. Oficjalnie nastąpiło to 11/23 maja 1875 r. podczas uroczystości w Chełmie⁶. Wydarzenie to było uwieńczeniem trwającego od wielu lat procesu. Władze carskie już wcześniej dążyły do narzucenia rozwiązań zbliżających Kościół unicki do prawosławnego m.in. w kontekście wyposażenia świątyń

¹ Diecezja chełmska była jedyną diecezją Kościoła unickiego funkcjonującą jeszcze na terenach pod panowaniem Romanowów.

² Dokładny przebieg zmian administracyjnych na omawianym obszarze przedstawił na przykładzie Łosic R. Zubkowicz, *Zmiany granic i przynależności administracyjnej ziem dzisiejszego powiatu łosickiego*, w: *Przemiany administracyjno-gospodarcze na Ziemi Łosickiej XV–XXI wiek*, red. A. Indraszczyk, Warszawa–Łosice 2006, s. 19–22.

³ P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 175–184; C. Jastrzębski, *Kasaty klasztorów w Królestwie Polskim w 1864 r.*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, red. M. Derwich, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, Wrocław 2014, s. 356–357.

⁴ Akta dotyczące się zakonników 1864, 1865, Archiwum Diecezjalne w Siedlcach (dalej: ADS), sygn. 432, k. 16.

⁵ Na terenie diecezji funkcjonowały już wtedy tylko szpitale prowadzone przez szarytki w Białej Podlaskiej, Radzynie Podlaskim, Milanowie i Sterdyni oraz będący w trakcie organizacji szpital w Wyróżbach.

⁶ Warto jednak pamiętać, że oficjalne uroczystości, na których ogłaszano przyłączenie do Kościoła prawosławnego, odbywały się w głównych miastach diecezji w różnym czasie. Rozpoczęły się one już 12/24 stycznia 1875 r. w Białej Podlaskiej i 25 marca / 6 kwietnia w Janowie Podlaskim. Po uroczystościach chełmskich podobne wydarzenia miały miejsce jeszcze w Hrubieszowie 13/25 maja i Zamościu 15/27 maja 1875 r. H. Dylągowa, *Dzieje unii brzeskiej*, Warszawa–Olsztyn 1996, s. 152.

(np. wprowadzanie ikonostasów czy usuwanie organów) lub elementów liturgii⁷. Możliwe było to dzięki całej grupie duchownych unickich sprowadzanych z Galicji, którzy wykazywali sympatie prorosyjskie i często jawnie sprzyjali prawosławiu⁸. Ostatni unicki administrator diecezji chełmskiej, Marceli Popiel zaliczał się również do tej grupy imigrantów galicyjskich⁹. Po likwidacji należące do Kościoła unickiego mienie zostało przekazane Kościołowi prawosławnemu, a wierni uznani za prawosławnych.

W niniejszym artykule omówione zostaną przykłady dwóch kościołów klasztornych: dominikańskiego w Janowie Podlaskim oraz franciszkańców reformowanych (reformatów) w Białej Podlaskiej. Ich losy są mocno związane z wydarzeniami z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. Oba znalazły się wśród zamkniętych na mocy ukazu kasacyjnego. Oficjalne powody ich kasaty okazały się jednak różne. O ile w wypadku dominikanów janowskich był to zbyt niski stan osobowy (w chwili kasaty dwóch zakonników), o tyle klasztor Reformatów został zamknięty za działalność antypaństwową¹⁰. W ciągu zaledwie kilkunastu lat obie świątynie poklasztorne przeszły skomplikowaną drogę: od kościołów rzymskokatolickich, przekształconych następnie w cerkwie unickie, aż do przekazania ich, jako mienie pounickie, w ręce Cerkwi prawosławnej.

Podstawę niniejszego artykułu stanowią materiały dotyczące obu obiektów, przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie, w zespole Chełmski Konsystorz Greckokatolicki. To głównie archiwalia z jednostek 286 „O przekazaniu kościoła poreformackiego w mieście Biała na utworzenie drugiej cerkwi w mieście Biała w dekanacie bialskim pw. św. Cyryla i Metodego (1868–1874 [1877–1904])”¹¹ i 353 „Różna korespondencja parafii janowskiej w dekanacie konstantynowskim” (z lat 1862–1871 [1877])¹². W wypadku tej drugiej należy zaznaczyć, że jedynie część tej jednostki stanowią materiały dotyczące przekazania unitom

⁷ Za jeden z pierwszych przykładów takiej jawnej ingerencji władz świeckich w sprawy Kościoła unickiego należy prawdopodobnie uważać list dyrektora głównego Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Oświecenia Publicznego E. Gołownina do biskupa chełmskiego Felicjana Szumborskiego z 30 marca / 11 kwietnia 1836 r., z informacją o ujednoczeniu na terenie Cesarstwa mszałów, ksiąg liturgicznych i pieśni oraz zaleceniem wprowadzenia w diecezji chełmskiej mszałów wydanych w Moskwie w 1831 r. A. Korobowicz, *Stosunek władz świeckich do obrządku greckokatolickiego w świetle prawa Królestwa Polskiego (1815–1875)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio F” 20 (1968), s. 148.

⁸ Napływ ten był możliwy dzięki dość intensywnemu szerzeniu się w Galicji idei panrusizmu i tendencji proprawosławnych. Problem ten omówił szeroko W. Osadczy, *Święta Rus'. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007.

⁹ W. Kolbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992, s. 157.

¹⁰ ADS, sygn. 432, k. 16.

¹¹ Дѣло о передаче пореформатскаго костела въ городе Бѣле для устройства II-ой церкви Города Бѣлы Бѣлскаго Благочинія Кирылло-Мefeldievской, Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Chełmski Konsystorz Greckokatolicki (dalej: ChKKGK), sygn. 286, k. 1–59.

¹² Разная переписка Яновскаго прихода Константиновскаго Благочинія, *ibidem*, sygn. 353, k. 1–74.

poddominikańskiej świątyni (k. 6–45). Późniejsze dokumenty w ogóle nie odnoszą się do Janowa Podlaskiego.

Historia dominikanów w Janowie Podlaskim sięga 1602 r. Do miasta sprowadził ich biskup łucki Stanisław Gomuliński, który przekazał im fundusze funkcjonującej przy kościele św. Jana Chrzciciela prepozytury¹³. Istniejąca w chwili kasaty i zresztą do dziś świątynia została zbudowana w latach 1790–1801 staraniem ówczesnego przeora Cypriana Gronostajskiego¹⁴. Po likwidacji klasztoru przekształcono ją w kościół filialny janowskiej parafii św. Trójcy. Funkcję wikarego przekazano dominikaninowi z tego konwentu, Marcinowi Dołęgowskiemu, który w chwili kasaty przebywał w parafii w Międzyrzeczu Podlaskim. Pierwotnie miał on dojeżdżać do Janowa w celu odprawiania nabożeństw¹⁵. Z późniejszych zapisów wynika jednak, że przeniósł się do Janowa na stałe. Po przekazaniu poddominikańskiej świątyni w ręce unitów Dołęgowski decyzją namiestnika Królestwa został usunięty i pełnił później funkcję kapelana w szpitalu szarytek w Białej Podlaskiej¹⁶.

Z zachowanych w Chełmskim Konsystorzu Greckokatolickim dokumentów wynika, że inicjatywę przekształcenia kościoła Dominikanów na cerkiew unicką wysunęli sami unicy. Jako argument podawano bardzo zły stan posiadanej przez nich drewnianej cerkwi, która dodatkowo była tak mała, że mogła pomieścić tylko połowę wiernych¹⁷. O prośbie unitów informował dyrektora Zarządu Obcych Wyznań 29 lipca 1867 r. gubernator siedlecki S. Gromeka¹⁸. Wniosek ten poparł też 29 sierpnia / 10 września Zarządzający Sprawami Greckounickimi w Królestwie Józef Sidorowicz¹⁹. Usankcjonowaniem planów przekazania świątyni stał się ukaz z 6 października 1867 r. Do formalnego jej przejęcia doszło 30 listopada / 12 grudnia 1867 r., o czym świadczy zachowany w Chełmskim Konsystorzu Greckokatolickim protokół²⁰.

Przejęcie świątyni w ręce unitów nie oznaczało jeszcze przekształcenia jej w cerkiew tego obrządku. Najpierw podjęto starania o przeprowadzenie remontów i dostosowanie kościoła do wzorców unickich. Prace remontowe zakrojone były na szeroką skalę (m.in. skuto i położono od nowa tynki). Na ten cel z pieniędzy rządowych zostały wyegzekwowane 422 ruble i 34 kopiejki²¹. Ta dotacja nie była

¹³ Ks. R. Mirończuk, *Janów Biskupi. Miasto rezydencjonalne biskupów łuckich (1465–1796) i podlaskich (1818–1867)*, Kraków 2018, s. 154–155; T. Demidowicz, *Janów Podlaski. Staropolskie miasto – rezydencja biskupów łuckich w XV–XVIII wieku*, „Rocznik Białskopodlaski” 4 (1996), s. 16.

¹⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 8: *Województwo lubelskie*, z. 2: *Powiat Biała Podlaska*, red. i oprac. K. Kolendo-Korcakowa, A. Oleńska, M. Zgliński, Warszawa 2006, s. 92.

¹⁵ ADS, sygn. 432, k. 11, 12v.

¹⁶ P.J.K. Podlasiak [ks. J. Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897, s. 331.

¹⁷ APL, ChKGK, sygn. 353, k. 13.

¹⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Centralne Władze Wyznaniowe, sygn. 876, s. 138–139.

¹⁹ *Ibidem*, s. 140–143.

²⁰ APL, ChKGK, sygn. 353, k. 10–12.

²¹ *Ibidem*, k. 13v.

jednak bezinteresowna, gdyż w okresie tym władze carskie prowadziły już zdecydowane działania mające na celu dostosowanie obrządku unickiego do wzorów prawosławnych. Remont stał się więc okazją nie tylko do usunięcia z kościoła poddominikańskiego jego dawnego wyposażenia (m.in. pięciu ołtarzy czy organów), ale także do zabrania z wyposażenia starej cerkwi unickiej tych elementów, które w oczach prawosławnych uznawano za „łacińskie naleciałości”. Te plany nie spotkały się z przychylnością wiernych, ale największe ich opory budziła sprawa likwidacji dwóch bocznych ołtarzy w starej cerkwi.

Więści o takich planach naczelnika powiatu docierały do wiernych już w trakcie prac remontowych, czego świadectwem jest korespondencja w tej sprawie. 25 sierpnia / 7 września 1868 r. proboszcz unickiej parafii Grzegorz Karpowicz informował, że wierni naciskają na niego, żeby w nowej cerkwi, podobnie jak w starej, umieścić oba ołtarze boczne, gdyż w jednym z nich jest ciesząca się dużym szacunkiem i uznawana za cudowną ikona Bogurodzicy, kościół Dominikanów posiadał pięć ołtarzy, a obecnie z samym tylko ikonostasem świątynia wygląda na opustoszałą. Wyraził obawy, że może skłonić to wiernych do uczęszczania do katedry łańcuckiej, a dwa dodatkowe ołtarze znacznie upiększyłyby nową cerkiew²². Odpowiedź była negatywna. W tej sytuacji ks. Karpowicz zaproponował kompromis. 9 listopada 1869 r. dziekan konstantynowski raportował do konsystorza chełmskiego, że wierni nadal zgłaszają potrzebę umieszczenia ołtarzy bocznych. Ze względu na kształt cerkwi i znajdujących się po bokach prezbiterium dwóch pomieszczeń zaproponowano, aby prezbiterium zamknąć ikonostasem, a na ścianach obok umieścić oba ołtarze boczne (zob. il. 1). Miały one być ustawione nie prostopadłe do ikonostasu, ale równoległe do niego i stanowić niejako jego przedłużenie. Aby podkreślić efekt integralności, ołtarze boczne powinny być tego samego koloru. Ksiądz Karpowicz planował także wykorzystanie elementów dominikańskiego wyposażenia. Obraz Chrztu Pańskiego, nawiązujący do patrona kościoła św. Jana Chrzciciela, miał być umieszczony na tylnej ścianie prezbiterium. Drugi obraz Trójcy Świętej, z zapisanym 1555 r., winien stać się częścią jednego z ołtarzy bocznych²³, a kościelne ławki należałoby ustawić pod ścianami²⁴. Propozycja ta również nie zyskała akceptacji władz diecezji, gdyż gubernator siedlecki 30 grudnia 1868 r. pisał do biskupa chełmskiego, że remont kościoła poddominikańskiego został już zakończony, ale przeniesienie sprzętów nie jest możliwe z powodu konfliktu między naczelnikiem powiatu a proboszczem Karpowiczem właśnie o kwestię umieszczenia w nowej cerkwi dwóch dodatkowych ołtarzy bocznych. Gubernator prosił o rozwiązanie tego sporu i nakłonienie Karpowicza do współpracy²⁵.

²² *Ibidem*, k. 21–22.

²³ Obraz ten jest prawdopodobnie tożsamy z przechowywanym dzisiaj w Muzeum Diecezjalnym w Siedlcach, którego ufundowanie przypisuje się biskupowi łuckiemu Walerianowi Protasiewiczowi (1549–1556). *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, s. XLVIII.

²⁴ APL, ChKGK, sygn. 353, k. 25–26v.

²⁵ *Ibidem*, k. 13–14v.

Pod kolejnymi numerami oznaczono: 1. preston, 2. obraz św. Jana Chrzciciela, 3. oltarz boczny Najświętszej Bogurodzicy, 4. oltarz boczny Świętej Trójcy, 5. ikonostas, 6. balustrada, 7. zakrystia, 8. skarbiec, 9. nawa cerkwi.

1. Plan umieszczenia ołtarzy bocznych w nowej cerkwi autorstwa unickiego proboszcza Grzegorza Karpowicza.

Źródło: APL, ChKG, sygn. 353, k. 25v. Skan dostępny pod adresem: https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka?p_id=Jednostka&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&_Jednostka_delta=16&_Jednostka_resetCur=false&_Jednostka_cur=3 (dostęp: 10.10.2020).

Konflikt rzeczywiście udało się jakoś załagodzić, gdyż konsystorz chełmski w wydanym 21 marca 1869 r. zaleceniu dla dziekana konstantynowskiego nakazał poinformować unickiego proboszcza, że obchody Wielkanocy mają się odbyć jeszcze w starej cerkwi, a dopiero po ich zakończeniu wyposażenie cerkwi zostanie przeniesione do nowej świątyni²⁶.

Jak podaje naoczny świadek przenosin, ks. Józef Pruszkowski, wojsko pomagało wiernym w wyniesieniu z cerkwi całego wyposażenia, w tym ławek, ambony, konfesjonałów i ołtarzy, które następnie złożono na cmentarzu przykościelnym, ale ku zdziwieniu wiernych do poddominikańskiego kościoła wniesiono jedynie ikonostas, a resztę wojsko zarekwirowało, zamykając pod klucz i stawiając nawet wartość²⁷. Stara drewniana cerkiew została wkrótce potem sprzedana do rozbiórki na materiał miejscowemu młynarzowi.

Wierni próbowali jeszcze zmienić niekorzystną decyzję odnośnie do ołtarzy bocznych i 25 sierpnia 1869 r. zwrócili się do unickiego biskupa chełmskiego w tej sprawie. Jak wyraźnie wynika z supliki, nie była to ich pierwsza prośba, gdyż poprzednia pozostała bez odpowiedzi²⁸. Starania te nie odniosły jednak żadnego skutku. Pewien związek z tymi działaniami miała sprawa z października 1870 r. Gubernator siedlecki informował biskupa chełmskiego, że 9 października wieczorem zauważono w cerkwi światło. Pochodziło ono z palącego się przed ikoną Bogurodzicy lampionu, ale nie udało się ustalić, kto mógłby je zapalić, co część wiernych zaczęła traktować jako cudowne wydarzenie. Gubernator uznał to za „intrygę” mającą na celu zwiększenie nacisków na umieszczenie w cerkwi dodatkowego ołtarza bocznego i nakazał przeprowadzenie śledztwa, także z udziałem proboszcza Karpowicza²⁹.

Odrębnym problemem stała się kwestia gruntów i zabudowań poklasztornych. Janowski proboszcz unicki rezydował przez większość czasu nie w mieście, ale w położonej pod Janowem wsi Pawłów (dziś Pawłów Stary). Tam też znajdowały się zabudowania plebańskie i kaplica filialna. Dawniej Pawłów był odrębną parafią, której początki sięgały pierwszej połowy XVI w.³⁰, ale w 1835 r. przyłączono ją do parafii janowskiej³¹. Wraz z przekazaniem dawnego poddominikańskiego kościoła unitom gubernator siedlecki zaproponował, aby na własność parafii przeszły też dworek klasztorny z zabudowaniami gospodarczymi, sad i trzy morgi ziemi. Postulowano także, aby z dawnych gruntów klasztornych wydzielić uposażenie też dla służby cerkiewnej. Wnioski gubernatora zostały rozpatrzone podczas posiedzenia Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim 15/27 listopada 1868 r. Komitet przyznał zabudowania poklasztorne parafii unickiej łącznie

²⁶ *Ibidem*, k. 16.

²⁷ P.J.K. Podlasiak [ks. J. Pruszkowski], *op. cit.*, s. 330–331.

²⁸ APL, ChKGK, sygn. 353, k. 19–19v.

²⁹ *Ibidem*, k. 35–38v.

³⁰ Pierwsza cerkiew w Pawłowie została ufundowana w 1534 r. przez biskupa łuckiego Pawła Algimunta Holszańskiego. *Ibidem*, sygn. 101, k. 117v.

³¹ *Ibidem*, sygn. 352, k. 74–78v.

ze wspomnianym sadem. Wniosek o grunty w związku z rozparcelowaniem już dawnej ziemi klasztornej między bezrolnych chłopów został zmieniony przez gubernatora i proponował on teraz nadanie ziemi z dóbr należących do Kościoła rzymskokatolickiego i położonych blisko Janowa. Komitet zgłosił jednak, że rozpatrzy go dopiero, gdy zostanie on skierowany właściwą drogą formalną, czyli za pośrednictwem Zarządzającego Sprawami Greckounickimi w Królestwie³². Całą sprawę, zapewne z powodu opóźnienia przejścia kościoła, zawieszono i próbowano powrócić do niej w lutym 1869 r., gdy kopia protokołu posiedzenia Komitetu została przesłana dziekanowi konstantynowskiemu³³. Sytuację rozwiązał trochę niespodziewanie sam proboszcz Karpiński, który 24 czerwca 1869 r. poprosił, żeby nie zamieniać mu gruntów w Pawłowie na położone w Janowie³⁴. Jego decyzję 2 stycznia 1870 r. zaakceptował gubernator siedlecki, stwierdzając, że nie są prowadzone żadne działania administracyjne w sprawie zamiany³⁵.

Podominańska świątynia pełniła rolę cerkwi unickiej do kasaty Kościoła unickiego w 1875 r. Całe mienie stało się własnością Kościoła prawosławnego. Podobny los spotkał także dawny kościół podominański w Janowie. Wspomniany wcześniej proboszcz Karpowicz był jednym z tych kapłanów, którzy sprzeciwili się przyjęciu prawosławia. Po krótkim internowaniu w Piotrkowie wyemigrował z Królestwa³⁶. Po przekształceniu kościoła w cerkiew prawosławną przeprowadzono dalsze prace adaptacyjne, o czym świadczy raport wysłany 7 czerwca 1877 r. przez prawosławnego dziekana konstantynowskiego Józefa Grabowicza, w którym informował o pracach nad wymianą podłóg, pytał się, co zrobić ze starym prestonem³⁷ i czy należy ponownie wyświęcić cerkiew³⁸. Odpowiedź na to pismo nie zachowała się, ale na pewno uznano potrzebę ponownego wyświęcenia. Potwierdza to kolejny raport dziekana, z 1 września 1877 r., w którym informował, że janowska świątynia została wyświęcona 29 sierpnia³⁹. Śladem po prowadzeniu dalszych prac remontowych jest także istniejąca do dzisiaj przed kościołem brama w stylu eklektyczno-bizantyjskim, typowym dla ówczesnej architektury cerkiewnej⁴⁰.

³² *Ibidem*, sygn. 353, k. 28–28v.

³³ *Ibidem*, k. 29–30.

³⁴ *Ibidem*, k. 32–32v.

³⁵ *Ibidem*, k. 33–33v.

³⁶ W. Kołbuk, *op. cit.*, s. 137; P.J.K. Podlasiak [ks. J. Pruszkowski], *op. cit.*, s. 329.

³⁷ W Kościołach wschodnich jest to rodzaj podwyższenia w kształcie sześcianu, często zdobionego, wyświęcanego przez biskupa. Pełni on podobne funkcje jak ołtarz w Kościele katolickim. *Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku*, oprac. P. Borowik, G. Ryżewski, Białystok 2009, s. 171.

³⁸ APL, ChKGK, sygn. 353, k. 41.

³⁹ *Ibidem*, k. 43.

⁴⁰ Do tej pory uważano w literaturze, że brama ta została wzniesiona od podstaw. Zob. m.in.: M. Horbowicz, *Podominański kościół pw. Jana Chrzciciela w Janowie Podlaskim*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 3 (2014), s. 14. Książd Robert Mirończuk odnalazł jednak dowody, że dzwonnica-brama istniała już wcześniej, co może sugerować, że chodzi tu jedynie o jej przebudowę. Ks. R. Mirończuk, *op. cit.*, s. 160.

Początki klasztoru Reformatów w Białej Podlaskiej sięgają 1666 r., gdy Michał Kazimierz Radziwiłł zawarł z władzami zakonu porozumienie co do warunków przyszłej fundacji. Do miasta reformaci przybyli jednak dopiero w 1670 r.⁴¹ Z wydatną pomocą wdowy po Michale Kazimierzu, Katarzyny z Sobieskich, wznie-siony został w latach 1673–1688 murowany kościół, a w latach 1688–1692 – klasztor⁴². Obiekty te przetrwały do dnia dzisiejszego.

W chwili kasaty klasztoru przebywało w nim 12 zakonników⁴³. Zostali oni wywiezieni do Pilicy. Początkowo, podobnie jak w Janowie, świątynia pozostawała w rękach Kościoła rzymskokatolickiego. Została podporządkowana bialskiej parafii św. Anny jako kościół filialny, a jej administratorem mianowano byłego prowincjała reformatów, Floriana Piotra Świerzewskiego⁴⁴. Gmach klasztorny podzielono – w jednej części urządzono mieszkanie dla wikarego, a w drugiej, przejętej przez Skarb, w 1866 r. założono seminarium dla nauczycieli szkół unickich⁴⁵.

Inicjatywę przekazania poreformackiej świątyni Kościołowi unickiemu należy przypisać władzom unickiej diecezji chełmskiej. 25 października 1868 r. poinformowały one dziekana bialskiego Leona Szokalskiego o swych planach i poprosiły o uzyskanie opinii bialskiego proboszcza w tej sprawie⁴⁶. Ówczesny bialski kapłan (był nim wtedy znany ze sprzyjania prawosławiu Mikołaj Liwczak⁴⁷) potwierdził, że istnieje taka możliwość, niemniej zaznaczył, że po przejściu świątyni powinna ona mieć charakter cerkwi filialnej z osadzonym przy niej, jak to określono, pierwszym wikarym⁴⁸. Wtedy konsystorz chełmski wystąpił z oficjalnym pismem do gubernatora siedleckiego. Jako argumenty podano, że liczba parafian jest duża, a jej kapłan uczy dodatkowo w dwóch szkołach, co powoduje spore trudności w prowadzeniu pracy duszpasterskiej. Proponowano również przekazanie budynków klasztornych na cele edukacyjne i mieszkania dla służby cerkiewnej oraz wydzielenie na potrzeby duchowieństwa dodatkowych gruntów z dawnego uposażenia reformatów⁴⁹. Odpowiedź z 30 stycznia 1869 r. była jednak negatywna.

⁴¹ M. Danielak-Chomać, *Początki fundacji kościoła i klasztoru reformatów w Białej Podlaskiej*, „Rocznik Bialskopodlaski” 6 (1998), s. 10–11.

⁴² J. Flisiński, *Biała na Podlasiu. Dzieje miasta do 1795 r.*, Biała Podlaska 2009, s. 276–277.

⁴³ P.J.K. Podlasiak [ks. J. Pruszkowski], *op. cit.*, s. 319.

⁴⁴ ADS, sygn. 432, k. 11v.

⁴⁵ J. Lewandowski, *Likwidacja obrządku greckokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1864–1875*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio F” 31 (1966), s. 231.

⁴⁶ APL, ChKKGK, sygn. 286, k. 1–1v.

⁴⁷ Liwczak pochodził z Galicji i dał się poznać jako gorliwy zwolennik walki z unickimi zwyczajami, które uznawał za wynik wpływów łacińskich, np. w 1869 r. odmówił organizacji w swej parafii obchodów Bożego Ciała. Z jego inicjatywy już 12/24 stycznia 1875 r. parafia bialska jako pierwsza w diecezji oficjalnie ogłosiła swoje przystąpienie do Kościoła prawosławnego. D. Wereda, *Kasata klasztoru bazyliańców w Białej Podlaskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 68 (2020), z. 2: *Historia*, s. 120.

⁴⁸ APL, ChKKGK, sygn. 286, k. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 2v–3.

Gubernator, po zapoznaniu się z opiniami miejscowych urzędników, oświadczał, że nie widzi potrzeby, aby Kościół unicki przejął poreformacką świątynię, uposażenie posiadane przez parafię jest odpowiednie, a Dyrekcja Oświaty potwierdziła, że na cele edukacyjne wystarczą budynki, które parafia już posiada⁵⁰. Było to zgodne z prawdą, gdyż ówczesna parafia unicka miała już dużą, murowaną świątynię pobazyliąską wraz z klasztorem oraz drewnianą cerkiew na cmentarzu położonym w północnej części miasta.

Władze unickiej diecezji chełmskiej próbowały w lutym 1869 r. jeszcze raz przekonać gubernatora do swoich planów, argumentując, że wbrew pozorom klasztor pobazyliński nie jest aż tak duży, a obecnie mieszka w nim, obok prezbitera, także i wikary. Zwracano także uwagę, że w klasztorze poreformackim przebywa rzymskokatolicki administrator, a należący do parafii katolickiej domek, mający służyć mu za mieszkanie, obecnie zajmuje „doktor Dalecki”⁵¹. Jednak odpowiedź z urzędu gubernialnego z 13 lutego była identyczna: nie ma potrzeby dzielenia parafii i przejęcia kościoła poreformackiego, a podobną opinię gubernator otrzymał także od naczelnika powiatu i „od płk. Dewela”, zapewne przedstawiciela władz wojskowych⁵². Nie zniechęciło to jednak unickiego biskupstwa i odwołało się ono jeszcze raz, tym razem do władz centralnych i tu uzyskano korzystne rozwiązanie. Na wniosek ministra spraw wewnętrznych 9 października 1869 r. został wydany ukaz carski nakazujący spełnienie prośby biskupa chełmskiego i przekazanie mu świątyni⁵³.

W tej sytuacji kancelaria gubernatora siedleckiego 27 listopada 1869 r. wystosowała oficjalną zgodę i polecenie przekazania świątyni z zaznaczeniem, że usunięte mają być z niej organy i inne sprzęty liturgiczne⁵⁴. Z bliżej nieznanых powodów samo przekazanie kościoła poreformackiego przeciągnęło się w czasie. Doszło do niego dopiero 15 czerwca 1870 r., gdy klucze otrzymał proboszcz Liwczak⁵⁵. Przy okazji uwidoczniły się pewne problemy związane ze statusem, jaki powinna otrzymać nowa cerkiew. Wspominał o nich przy przesyłaniu protokołu odbioru dziekan biański. Zgłosił mu je sam Liwczak, zaznaczając, że wikary, który będzie przy tej cerkwi, ma być tożsamy z istniejącym już w parafii i musi dodatkowo otrzymać prawo do samodzielnego odprawiania nabożeństw w obu cerkwiach na przemian z proboszczem, a także zarówno on, jak i wikary powinni zajmować się prowadzeniem działalności edukacyjnej. Ten system dwuwładzy, z dodatkowo

⁵⁰ *Ibidem*, k. 4–4v, 9.

⁵¹ *Ibidem*, k. 12–12v.

⁵² Dokument ten nosi błędną datę 13 lutego 1868 r. Niemniej chodzi tu niewątpliwie o 13 lutego 1869 r., gdyż gubernator powołuje się w nim na swój poprzedni dokument z 30 stycznia 1869 r. Dokument powstał na częściowo drukowanym formularzu, gdzie znajdowały się już dane nadawcy i data roczna. Błąd wynikał prawdopodobnie z omyłkowego użycia zeszlórocznego formularza. *Ibidem*, k. 10–10v.

⁵³ *Ibidem*, k. 14–14v.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 16–16v.

⁵⁵ Protokół przekazania zob. *ibidem*, k. 19–20.

niejasno wyznaczonym podziałem parafian między poszczególne cerkwie, zdaniem proboszcza mógł doprowadzić do chaosu i ucieczki części wiernych pod skrzydła księży katolickich, czemu sprzyjać miało „zlatynizowanie” wiernych⁵⁶. Konsystorz próbował uspokoić Liwczaka, obiecując, że do drugiej cerkwi unickiej w mieście zostanie przydzielony inny kapłan⁵⁷.

Wkrótce po przejściu świątyni rozpoczęto prace remontowe. Ich potrzebę zgłaszał dziekan, stwierdzając, że w kościele poza ścianami nie ma nic. Prace trwały bardzo długo. Zapewne jednym z powodów przedłużania się ich była konieczność, podobnie jak w Janowie, dostosowania świątyni do wymogów obrządku unickiego.

Niedługo potem przystąpiono także do rozwiązania problemu uposażenia dla mających rezydować przy cerkwi wikarego i jego pomocnika (z późniejszego zapisu wynika, że chodziło tu o diakona). 21 maja 1871 r. minister oświecenia publicznego pisał do administratora unickiej diecezji chełmskiej (po złożeniu dymisji przez bp. Michała Kuziemskiego był nim Marcei Popiel), że namiestnik Królestwa nakazał przydzielić wypłatę normalnej pensji przysługującej wikarremu i pomocniczemu personelowi w łącznej kwocie 375 rubli, argumentując, że dawne uposażenie klasztorne na mocy „najwyższego ukazu” znalazło już ostateczne przeznaczenie i zmiana tego stanu rzeczy nie jest możliwa⁵⁸. Rozpoczęcie wypłat pieniędzy miało nastąpić od stycznia 1872 r. W tej sytuacji starosta cerkwi parafialnej wraz z miejscowym bractwem zaproponował, aby uposażenie ziemskie dla nowej cerkwi wydzielić z gruntów należących „do księży rzymskokatolickich” i leżących w Ortelu Książęcym. Władze gubernialne 12 czerwca 1871 r. odrzuciły taką możliwość⁵⁹. Dalsze petycje w tej sprawie (m.in. w lutym 1874 r.) także były rozpatrywane negatywnie⁶⁰.

Ministerstwo Oświecenia Publicznego jeszcze tego samego dnia, w którym przyznało uposażenie pieniężne (21 maja), wystosowało do biskupa pismo, w którym poleciło wskazanie kandydatów do pełnienia funkcji świąszczenika i diakona⁶¹. Nakaz ten powtórzył także 9 czerwca 1871 r. gubernator siedlecki⁶². Jednak nowego kapłana cerkwi, której nadano wezwanie św. Cyryla i Metodego, wyznaczono dopiero prawie dwa lata później. 15 marca 1873 r. został nim Stefan Semenowicz⁶³.

Przyczyn tak znacznego opóźnienia należy się prawdopodobnie doszukiwać z jednej strony w przeciągających się pracach remontowych w poreformackiej

⁵⁶ *Ibidem*, k. 18–18v.

⁵⁷ *Ibidem*, k. 21.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 24–25v.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 28–29.

⁶⁰ *Ibidem*, k. 43–43v.

⁶¹ *Ibidem*, k. 26.

⁶² *Ibidem*, k. 27–27v, 30.

⁶³ *Ibidem*, k. 35. Wspomniany kapłan również pochodził z Galicji. Do diecezji chełmskiej przybył w 1867 r. i rok później jest wymieniony jako proboszcz parafii w Kornicy. W. Kołbuk, *op. cit.*, s. 160; *Холмскій греко-уніяцкій мѣсяцеслов на 1868 годъ*, Warszawa 1868, s. 60.

świętyni, z drugiej w ciągle nieokreślonej roli, jaką ostatecznie miała pełnić nowa cerkiew. Problemem było także skompletowanie wyposażenia liturgicznego, gdyż w przeciwieństwie do Janowa Podlaskiego, gdzie zostało ono przeniesione ze starej cerkwi, tu trzeba było organizować je niemal od podstaw. 22 kwietnia 1873 r. Stefan Semenowicz informował, że wydał już 1000 rubli przyznanych na ikostas i sprzęty liturgiczne i jeszcze brakowało⁶⁴. Aby lepiej uzmysłowić sobie wielkość tych środków: wikary rezydujący samodzielnie przy świątyni otrzymywał wtedy 300 rubli rocznie, a za kwotę wystarczającą na utrzymanie organisty z rodziną uznawano 75 rubli rocznie. W tej sytuacji gubernator siedlecki dopytywał się, czy na pewno zakup wszystkich sprzętów liturgicznych jest konieczny⁶⁵. W odpowiedzi konsystorz chełmski 24 kwietnia 1873 r. poinformował, że nowa cerkiew potrzebuje co prawda kompletnego wyposażenia w sprzęty liturgiczne, ale można zrezygnować z chrzcielnicy i koron ślubnych, gdyż przede wszystkim ma ona pełnić funkcję kaplicy dla uczniów seminarium nauczycielskiego, a te w razie potrzeby zostaną wypożyczone z cerkwi parafialnej. Zasugerowano także możliwość rezygnacji z utrzymywania przy niej diakona⁶⁶.

Odpowiedź ta jest świadectwem tego, że w tym czasie zmieniła się koncepcja funkcji, jaką powinna pełnić nowa cerkiew. Pierwotnie miała być to świątynia obsadzona przez wikarego i pełniąca funkcję cerkwi filialnej dla części parafian. O tym, jak wielkie zamieszanie panowało w kwestii ostatecznego przeznaczenia dawnego poreformackiego kościoła, najlepiej świadczy list Semenowicza, który w listopadzie 1873 r. wprost dopytywał się konsystorza, jaki ostatecznie charakter ma mieć cerkiew, której jest kapłanem i z jakich środków powinna być utrzymywana⁶⁷. Odpowiedź, którą otrzymał, musiała być wymijająca, gdyż 8 lutego 1874 r. wystosował kolejne pismo do dziekana białskiego i drugie do administratora diecezji chełmskiej, w których ponawiał swoje pytanie, argumentując, że we wskazanym mu zarządzeniu Ministerstwa Oświecenia Publicznego nie zostało przedstawione ostateczne przeznaczenie cerkwi, którą objął⁶⁸. Z otrzymanej 28 lutego odpowiedzi wynikało, że ma to być jednak kaplica, przede wszystkim służąca celom rosyjskojęzycznego seminarium⁶⁹.

Dodatkowym problemem, który wyniknął, była kwestia lokum dla kapłana i służby cerkiewnej. Po usunięciu rzymskokatolickiego wikarego zajmowana przez niego część budynku klasztornego została przekazana seminarium nauczycielskiemu, a dla unickich duchownych miano wybudować odrębną plebanię. Podczas przebudowy zapomniano jednak o tym. Spowodowało to interwencję Semenowicza, który w kwietniu 1873 r. zwrócił się do gubernatora siedleckiego ze skargą, że

⁶⁴ APL, ChKKGK, sygn. 286, k. 36.

⁶⁵ *Ibidem*, k. 40–40v.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 41–41v.

⁶⁷ *Ibidem*, k. 42.

⁶⁸ *Ibidem*, k. 44–45.

⁶⁹ *Ibidem*, k. 41v.

podczas prac remontowych nie wybudowano „domku” dla nich⁷⁰. Przy okazji w źródłach mówi się o „urządzącej się” drugiej cerkwi, co sugeruje, że prace ciągle jeszcze nie były ukończone.

Warto odnotować, że w omawianej jednostce 286 zachowane są także kopie dwóch dokumentów dotyczących planów powstania w Białej cerkwi prawosławnej. Pierwszy z nich, datowany na 28 lutego 1867 r., to list prawdopodobnie kogoś z nauczycieli seminarium do gubernatora siedleckiego, w którym wspominał, że ze względu na brak projektu i kosztorysu nie rozpoczęła się budowa planowanej cerkwi prawosławnej w mieście. Nadawca w tej sytuacji proponował, aby w którymkolwiek budynku rządowym urządzić tymczasową cerkiew i osadzić przy niej kapłana prawosławnego, gdyż mieszkańcy tego wyznania, w tym nauczyciele seminarium, nie mają możliwości uczestniczenia w nabożeństwach⁷¹. Drugi to niedatowany fragment listu gubernatora siedleckiego Gromeki z propozycją, aby kościół poreformacki przebudowywany obecnie na cerkiew unicką przekształcić w dwuwyznaniową, użytkowaną równocześnie przez unitów i prawosławnych⁷². Nie wiadomo, na ile poważnie władze państwowe potraktowały wspomniane apele.

Zachowane w Chełmskim Konsystorzu Greckokatolickim materiały nie pozwalają na jednoznaczne rozstrzygnięcie, czy powstała na bazie kościoła poreformackiego cerkiew unicka św. Cyryla i Metodego zdołała rozpocząć w pełni swe funkcjonowanie przed kasatą Kościoła unickiego w 1875 r. Po tej dacie świątynia stała się, podobnie jak inne świątynie unickie, cerkwią prawosławną.

W obu przedstawionych tu przypadkach widać wyraźnie, że inicjatorem przejęcia dawnych poklasztornych świątyń była strona unicka. Przypadek kościoła poreformackiego w Białej Podlaskiej pokazuje także widoczny rozdźwięk między postawą władz państwowych niższego szczebla (władze gubernialne i powiatowe) a działaniami władz centralnych. O ile te pierwsze dwukrotnie odmawiając przekazania unitom świątyni, sugerowały się względami czysto pragmatycznymi: brakiem przesłanek do tworzenia nowej parafii, świadomością kosztów z tym związanych, być może także groźbą protestów władz kościelnych, o tyle władze centralne kierowały się celami ściśle ideologicznymi, nie patrząc na związane z tym koszty. Można zaryzykować więc stwierdzenie, że niższy personel administracyjny, mimo że w tym okresie już silnie zrusyfikowany i reprezentowany głównie przez rdzennych Rosjan, chyba nie do końca zdawał sobie sprawę z założeń prowadzonej przez najwyższe władze carskie polityki.

Dzieje obu tych świątyń poklasztornych jako własności Kościoła unickiego były bardzo krótkie, niespełna kilkuletnie. Wraz z kasatą Kościoła unickiego w 1875 r. zostały one przekształcone w świątynie prawosławne i jako takie funkcjonowały

⁷⁰ *Ibidem*, k. 37.

⁷¹ Wspomniany list zachowany jest w dwóch kopiach. *Ibidem*, k. 31–34.

⁷² *Ibidem*, k. 56–57.

aż do odzyskania niepodległości. W II Rzeczypospolitej w ramach akcji rewindykacji mienia pounickiego wróciły do Kościoła rzymskokatolickiego, niemniej ich prawowici właściciele dominikanie i reformaci nie objęli ich już ponownie.

From Roman Catholic Church through Uniate Church to Orthodox Church. The Post-Dissolution History of Dominican Church at Janów Podlaski and of Reformed Friars Minor at Biała Podlaska

Abstract

The purpose of the article is to present the post-dissolution fate of two convent churches: of the Dominicans at Janów Podlaski and Reformed Friars Minor at Biała Podlaska. Between 1864 and 1875, both churches changed their intended purpose several times. After the dissolution of their religious convents, the church buildings became subsidiary churches, then were handed over to the Uniate Church and converted into the Orthodox churches of that rite. With the liquidation of the Uniate Chełm diocese in 1875, they became Orthodox churches as the post-Union property. The article is based on archival materials on both churches kept in the State Archives in Lublin in the Chełm Greek Catholic Consistory fonds (ref. nos. 286, 353). The documents preserved there make it possible to reconstruct details related to the transfer of both Catholic churches to the Uniates. The study makes it apparent how the tsarist secular authorities tried to use these transformations to remove from the Uniate décor and furnishing these elements that were incompatible with the Orthodox rite.

От римско-католической, через униатскую до православной церкви. После кассационная история храмов доминиканцев в Янове Подляском и реформатов в Белой Подляской

Аннотация

Целью настоящей статьи являлось приблизить после кассационную судьбу двух упраздненных монастырских храмов: доминиканцев в Янув-Подляском (Янове Подляшском) и реформатов в Бяла-Поляской (Белой Подляшской). Оба храма в 1864–1875 гг. несколько раз меняли свое назначение. После упразднения существующих рядом с ними монастырей они стали филиальными костелами, затем переданными Униатской церкви и переданными в церкви этой конфессии. Вместе с упразднением в 1875 г. униатской Холмской епархии, как бывшее униатское имущество, они стали православными храмами. Источниковой базой для статьи послужили материалы, касающиеся обоих костелов, находящиеся в Государственном архиве в Люблине в фонде Холмская греко-католическая консистория (инв. но. 286, 353). Сохранившиеся там документы дают возможность восстановить подробности, связанные с передачей обоих католических храмов униатам. Из них также видно, каким образом светские российские власти пытались использовать эти преобразования для удаления из униатской церкви элементов убранства и обстановки несоответствующих православным образцам.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach

sygn. 432

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Centralne Władze Wyznaniowe, sygn. 876

Archiwum Państwowe w Lublinie

Chełmski Konsystorz Grekokatolicki, sygn. 101, 286, 352, 353

Źródła drukowane

Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej 1804 roku, oprac. P. Borowik, G. Ryżewski, Białystok 2009.

Opracowania

Danielak-Chomać M., *Początki fundacji kościoła i klasztoru reformatów w Białej Podlaskiej*, „Rocznik Białkopodlaski” 6 (1998), s. 7–19.

Demidowicz T., *Janów Podlaski. staropolskie miasto – rezydencja biskupów łuckich w XV–XVIII wieku*, „Rocznik Białkopodlaski” 4 (1996), s. 7–29.

Dylągowa H., *Dzieje unii brzeskiej*, Warszawa–Olsztyn 1996.

Flisiński J., *Biała na Podlasiu. Dzieje miasta do 1795 r.*, Biała Podlaska 2009.

Gach P.P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984.

Horbowicz M., *Podominański kościół pw. Jana Chrzciciela w Janowie Podlaskim*, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 3 (2014), s. 7–21.

Jastrzębski C., *Kasaty klasztorów w Królestwie Polskim w 1864 r.*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, red. M. Derwich, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, Wrocław 2014, s. 248–367.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 8: *Województwo lubelskie*, z. 2: *Powiat Biała Podlaska*, red. i oprac. K. Kolendo-Korczakowa, A. Oleńska, M. Zgliński, Warszawa 2006.

Kołbuk W., *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992.

Korobowicz A., *Stosunek władz świeckich do obrządku grekokatolickiego w świetle prawa Królestwa Polskiego (1815–1875)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio F” 20 (1968), s. 145–159.

Lewandowski J., *Likwidacja obrządku grekokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1864–1875*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio F” 31 (1966), s. 213–244.

Mironczuk R. ks., *Janów Biskupi. Miasto rezydencjonalne biskupów łuckich (1465–1796) i podlaskich (1818–1867)*, Kraków 2018.

Osadczy W., *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007.

Podlasiak P.J.K. [ks. J. Pruszkowski], *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897.

Wereda D., *Kasata klasztoru bazyliański w Białej Podlaskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 68 (2020), z. 2: *Historia*, s. 109–125.

Zubkowicz A., *Zmiany granic i przynależności administracyjnej ziem dzisiejszego powiatu łosickiego*, w: *Przemiany administracyjno-gospodarcze na Ziemi Łosickiej XV–XXI wiek*, red. A. Indraszczyk, Warszawa–Łosice 2006, s. 15–36.

Холмскій греко-уніяцкій мѣсацеслов на 1868 годъ, Варшава 1868.

Andrzej Buczyło, dr, pracownik Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, członek Zespołu Słownika Historyczno-Geograficznego Mazowsza i Podlasia w Średniowieczu. Zainteresowania badawcze koncentruje na historii Podlasia i powiatu brzeskiego od XV do XVIII w., ze szczególnym uwzględnieniem geografii historycznej, stosunków religijnych oraz szeroko pojętych nauk pomocniczych historii (andrzej.buczylo@gmail.com).

Andrzej Buczyło, PhD, employee of the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, member of the Section for the Historical and Geographical Dictionary of Masovia and Podlasie in the Middle Ages. His research interests focus on the history of Podlasie and the Brest powiat from the 15th to the 18th c., with special emphasis on historical geography, religious relations and broadly understood auxiliary sciences of history (andrzej.buczylo@gmail.com).